

İSLÂM VE OSMANLI
DÜNYASINDA
YAHUDİLER

EVA GROEPLER

bege
yayınlari

MARENOSTRUM

Eva Groepler, Almanya'nın Frankfurt kentinde yaşayan bir araştırmacı. Ailesi Hitler döneminde Musevilere yönelik zulümden kaçarak Fransa'ya yerleşmiş. Groepler, üniversite yıllarında Almanya'ya yerleşmeyi seçmiş. Halen Rowolt yayınları için Sartre ve Beauvoir'ın yapıtlarını Almancaya çeviriyor. Elinizdeki inceleme aynı yazarın kısa bir süre önce yayınladığımız "Anti-Semitizm: Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi" adlı kitabın bir tamamlayıcısı sayılabilir. Sözkonusu kitabı hazırladığında, böyle bir temayı ele almasını yazardan yayinevimiz talep etti. Daha sonra bu bölümlerin ayrı olarak kitaplaştırmanın daha doğru olacağını düşündük. Çünkü Batı da alışlageldiği tarzda bir anti-semitizme İslam ve Osmanlı dünyasında rastlamak mümkün değildi.

Ancak anti-semitizmin yaşadığımız coğrafyada, cumhuriyetle birlikte günlük yaşamımıza girdiği de bir başka gerçeklikti. Bunun için ikinci kitaba, İnsan hakları savunucusu, gazeteci Neşe Ozan'ın geçen yıl İHD Genel Merkezi tarafından düzenlenen "Azınlık Hakları" temalı sempozyuma sunduğu tebliği ekledik, böylece gerçekliğin bir başka boyutunu da gösterdiğimizizi düşünüyoruz. Kitaba yaptığımız bir başka ek, 1915 yılında Berlin'de sadece 100 adet basılmış olan, büyük ihtimalle kendisi de Alman Yahudisi olan Heinrich Loewe'nin, "Juden im Türkischen Orient" adlı broşürünün çevirisi... O dönemin ruh halini, çelişki ve beklentilerini yansıtmaması bakımından ilginç bulduk. 2. Dünya Savaşında Yahudi halkını "şeytan" ilan eden Alman emperyalizmi, 1. Dünya Savaşı sırasında, Yahudi halkının en büyük "dostu" olarak sunuluyordu. Kitaba üçüncü ek olarak ise, Moise Franco'nun 1897 yılında yayınlanan, "Essai sur l'histoire des Israélites de l'empire ottoman" adlı kitabından, Osmanlı İmparatorluğu sırasında kentli Yahudi halkının günlük yaşamından, enstantaneler veren sayfalara yer verdik.

Eva Groepler

İSLÂM ve OSMANLI
DÜNYASINDA
YAHUDİLER

Türkçesi: Süheyla Kaya

belge
yayınları

BELGE YAYINLARI
Marenostrum • İnceleme

İSLÂM ve OSMANLI
DÜNYASINDA YAHUDİLER

© Belge Uluslararası Yayıncılık

Dizgi

Evrım Alataş

Düzeltili

Yasemin Özgür

Mizampaj

Kenan Heybelik

Kapak Tasarım

Yusuf Aslan

İç/Kapak Baskı

Gülen Ofset

Montaj

Adım Grafik

Cilt

Güven Ciltevi

Birinci Baskı

Ekim 1999

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK

Divanyolu Caddesi Binbirdirek İşhanı No: 15/4-409

Tel/Faks: (0212) 517 44 53 • 638 34 58

Sultanahmet/İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

islam dünyasında yabudiler 7

müslümanlıktan önce 7

bz. mubammed'in ölümünden sonra 12

emeviler 15

abbasiler-bağdat halifeleri 16

müslümanlar ve yabudiler 17

ispanya 23

altın çağ 25

osmanlı imparatorluğunda yabudiler 28

sultan osman'dan abdülmeceid'e kadar tarihe genel bir bakış 29

coğrafi dağılım, sürgün ve örgütlenme 33

15-18. yüzyıllar arasında osmanlı yabudileri 35

edirne'den gelen mektup 37

sabetay sevi 38

osmanlı imparatorluğu'nda yabudi düşmanlığı 38

19 ve 20. yüzyıllarda osmanlı yabudileri 42

1880-1908 arasında osmanlı kentlerindeki yabudi nüfus 45

filistin sorunu, osmanlı yabudileri ve osmanlı politikası 47

türkiye'de alliance okulları (1908) 49

çıraklık örgütleri (1908) 50

genç kızların çalıştığı atölyeler (1908) 51

edirne'deki yabudi zanaatçılar (1897) 51

ek I
türkiye doğusunda yahudiler 55
heinrich lorewe (1915)

ek II
"osmanlı imparatorluğu yahudilerinin tarihi
üzerine bir deneme"den sayfalar 67
moise franco (1897)

ek III
cumhuriyet döneminde antisemitizm 95
neşe ozan

İslâm Dünyasında Yahudiler

Filistin'deki Yahudi ulusal bağımsızlığının yitirilmesinden sonra Yahudiler 14. yüzyıla gelinceye kadar 10 değişik egemenlik altına girdiler. İ.S. 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'na bağlıyken, bunun parçalanmasından sonra (306) Bizans despotluğunun yönetimine geçtiler. Üç yüz yıl sonra, 615'te, Sasani hanedanından Pers Kralı II. Hüsrev Kudüs'ü fethetti, bir yıl sonra kent Heraklius tarafından geri alındı. 634'te ise Kudüs İslâm egemenliği altına girdi. Bunu Filistin'de şu yönetimler izledi:

Emeviler	715
Abbasiler	758
Mısır'daki Tuluniler	878
Bağdat Halifeleri	905
Selçuklular	1071
Haçlılar	1099
Selahattin-i Eyyûbî	1187
Haçlılar (Philippe-Auguste, Aslan Yürekli Richard)	1188
Memlûklar	1291
Çerkes Memlûkları	14-15. yüzyıl
Osmanlılar	15-16. yüzyıl

Müslümanlıktan Önce

Belli başlı üç Yahudi yerleşim bölgesi (Babil'in de içinde bulunduğu Yahudiliğin merkezi olan) Mezopotamya, İspanya ve Kuzey Afrika'dır. Babil'de Yahudi kolonilerinin en eskisi, en süreklisi ve nüfusça en yoğunu bulunmaktaydı; bu koloninin geçmiş en azından İsrail'den ilk sürgüne (İ.Ö. 720 civarı), on kla-

nın Asur Kralı II. Sergon tarafından esir olarak Babil'e getirilişine dayanmaktadır. O zamanlar Doğu'da fethedilmiş ülkelerin halklarını sürgüne göndermek yerleşmiş siyasal bir önlemdi, işlem tamamlandıktan sonra sürgündeki halkların barış içinde yaşayıp çalışmalarına izin verilir. Yarım yüzyıl sonra bölge Roma'nın düşmanı Pers İmparatorluğu tarafından fethedilip geri dönüş olanağı olduğunda, Yahudiler'in büyük çoğunluğu Babil'de kalmaya karar verdiler. Ama Babil'in tam olarak Yahudiliğin merkezine dönüşmesi -Talmud burada yazıldı- ancak Roma seferlerinden sonra (70 ve 135) gerçekleşti; üçüncü yüzyılda Babil'de yaklaşık bir milyon Yahudi yaşıyordu. Nehardea, Sura, Nisibis, Mahuza gibi bazı Mezopotamya (Babil) kentlerinde hemen yalnızca Yahudiler oturmaktaydı. Babil Yahudileri kendilerini İsrail'deki kardeşlerinden tümüyle üstün görüyorlardı: "İsrail ülkesiyle karşılaştırıldığında tüm ülkeler bir karışımdır (soyu saf olan ve olmayan insanlardan) ve İsrail ülkesi de Babil'le karşılaştırıldığında bir karışımdır" (Babil Talmud'u, Kiduşin, 71a). Babil'de Yahudi din ve kültürü eski bir geçmişe dayanmakla birlikte bu 2. yüzyılın sonlarına dek karanlıkta kalmıştır; Yahudiler iç işlerinde bağımsızdılar, Yahudi topluluğunun başında Kudüs'teki ilk tapınağın yıkılmasından sonra sürgüne gitmiş olan Yuda krallarının soyundan gelme bir sürgün başlı eksilarkh bulunurdu. 2. yüzyılın ikinci yarısında Babil herhalde Barc-Kochba ayaklanması (132-135, 580.000 Yahudi hançerlendi) ve ardından gelen izlemeler sırasında Filistin'den gelen çok sayıda sığınmacının etkisiyle büyük bir gelişme gösterdi. Sura, Nehardea ve Pumbadita'da akademiler kuruldu. Sura'daki akademinin kurucusu Raw'ın sağlığında sürekli öğrenci sayısı 1200'ü buluyordu. Kesin şeklini 5. yüzyılda alan Babil Talmud'u burada hazırlandı.

Pers İmparatorluğu'nda resmî din Zerdüşt diniydi, halk birbirinden ayrılmış kasta bölünmüştü (din adamları, savaşçılar, memurlar, halk), Yahudiler ise özellikle tarımla uğraşan ayrı bir kast oluşturuyorlardı. Konuşma dili Aramca'ydı. İbranice ibadet ve yazı diliydi, yaşayan, yani günlük yaşamda kullanılan bir dil değildi, yalnızca bazı kadınlar bu dili biliyordu.

Yahudiler'in Kuzey Afrika'daki geçmişi de gerilere dayanmaktadır. Arap tarihçi İbni Haldun'a göre, Berberiler zamanın-

da Filistin'den gelmiş bir halkın soyundandır ve ilk kralları Calut'tur. Gerçekten de Sami sömürgeciler Kartaca'yı kurmuş ve Aramca ya da Arapça'dan çok İbranice'ye yakın olan kendi dillerini kabul ettirmişlerdir. Büyük olasılıkla Yahudiler, Fenikeliler'in yanında Kuzey Afrika'ya, özellikle de kıyı şeridindeki kentlere yerleşmişlerdir. Yahudiliği kabul etmiş Berberi kabileleri, Müslümanların fetih ordularına kraliçe ve kadın peygamber Kahena komutasında şiddetle karşı koydular. Hicri 69 yılında (688) Arap komutanı Hasan, Aures dağlarını fethetmeye çalıştı, ancak Araplar Tripolitanya'ya geri çekilmek zorunda kaldılar ve beş yıl boyunca tüm Mağrip'e Kahena egemen oldu. Nihayet 693 yılında Hasan'ın birlikleri galip geldi ve tüm ülke kısa sürede Müslümanlara bağlandı. Fatihlerin ardından çok sayıda Suriye ya da Yemen kökenli Yahudi buraya yerleşti, Kayruan kenti Akdeniz kıyısındaki en önemli aktarma yerlerinden biriydi ve burada bir felsefe ve tıp okulu bulunuyordu. Sonraları buraya Mısır'dan ve özellikle 1492'de sürülmelerinin ardından İspanya'dan Yahudiler geldi. Sahra'nın kenarındaki bağımsız Yahudi devleti Gurara 15. yüzyıl sonuna kadar varlığını korudu.

Yahudiler herhalde İspanya'ya da, Kuzey Afrika'da olduğu gibi, Fenikeli ve Kartaca kökenli sömürgecilerle birlikte yerleşmişlerdir.

Peygamber

Muhammed 570 yılında çok sayıda Yahudi ve Hıristiyanın oturduğu önemli bir ticaret merkezi olan Mekke'de doğdu. Yaklaşık kırk yaşına geldiğinde Kuran'da belirtilen vahiy ve esinleri algıladı; başlangıçta Mekke'de pek başarılı olamadı, izlendi ve Mekke'nin birkaç yüz kilometre kuzeyindeki, çoğunlukla Yahudi ya da Museviliği kabul etmiş kabilelerin yaşadığı Yesrib'e (Aramca Medinta, "kent", sonraları "peygamberin kenti", Medine) gitmeye karar verdi. Peygamber biyografisinde Muhammed Esad Bey şöyle yazar: "Efsaneye göre Amalika halkı sözü geçen ülkeye gelmiş. Kralları Yesrib orada birkaç küçük kaynak keşfetmiş ve kerpiçten kulübeler yaptırarak bunlara kendi adını vermiş. Efsanevî Amalikalı, verimsiz çöllerde ticaret yapmak üzere bölgeye yerleşen Yahudiler izlemiş. Antikçağ'da Yesrib'de

“Eva Groepler’in daha önce yayınlanan ‘Anti-Semitizm’ adlı kitabı büyük ilgi uyandırdı. Bu kitapta da yazar, Yahudi halkının İslâm ve Osmanlı dünyasındaki tarihsel konumunu aktarıyor. Kitaba ayrıca 1915 yılında yayınlanan ‘Türk Doğusunda Yahudiler’ adlı broşürü, o dönemin Almanya’sından konuya bir yaklaşımı yansıtmak için

MARENOSTRUM

ekledik. Moise Franco’nun 1897 yılında yayınlanan belgesel kitabından aldığımız sayfalar ise geçen yüzyıl Osmanlı dünyasındaki günlük yaşamdan ve Yahudilere yönelik kimi baskılardan örnekler sunuyor. Neşe Ozan’ın incelemesi ise Cumhuriyet döneminin ilk başlarında karşılaşılan sorunlara ışık tutuyor.”

belge
yayınlari

ISBN 975-344-207-6

9 799753 442076